

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
Харківський національний університет внутрішніх справ
Сумська філія
Кафедра гуманітарних дисциплін

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

навчальної дисципліни «Історія та культура України»
обов'язкових компонент
освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

081 Право (право)

№10 за темою Україна у 1945-1991 рр.

Суми 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 30.08.2023 р. №7

СХВАЛЕНО

Вченою радою Сумської філії
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 29.08.2023 р. №8

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та
соціально-економічних дисциплін
Протокол від 29.08.2023 р. №7

Розглянуто на засіданні кафедри гуманітарних дисциплін Сумської філії
Харківського національного університету внутрішніх справ
Протокол від 29.08.2023 р. №2

Розробник:

Професор кафедри гуманітарних дисциплін Сумської філії ХНУВС, канд. іст.
наук, ст. наук. співр. Надія ДЕМИДЕНКО

Рецензент:

Професор кафедри юридичних дисциплін Сумської філії ХНУВС, доктор
історичних наук, професор Юрій ОСАДЧИЙ

Тема «Україна у 1945 – 1991 рр.»

План лекції :

1. Період посилення сталінського тоталітарного режиму (1945-1953 рр.)
2. Період хрущовської «відлиги» (1953 – 1964 рр.).
3. Період застою і кризи радянського суспільства (1964-1985).
4. Україна в період перебудови (1985-1991 рр.).
5. Особливості розвитку української культури у 1945 – 1991 рр.

Рекомендована література:

Основна:

- 1.Бойко О.Д. Історія України: підручник. К.: Академія. 2018.720 с.
URI: <https://uahistory.co/book/boyko.html>
- 2.Гарін В. Історія України: навчальний посібник. К.: Центр навчальної літератури, 2017. 240с.
URI: <http://politics.ellib.org.ua/pages-cat-61.html>
- 3.Греченко В.А. Історія та культура України: підручник. Харків : ХНУВС, 2017. 320 с.
URI: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/9475>
4. Греченко В.А., Кислюк К.В. Історія української культури. К.: Кондор-Видавництво, 2013. 352 с.
URI:http://library.kpi.kharkov.ua/files/new_postupleniya/iukrk.pdf
5. Плохій С. Брама Європи. Історія України від скіфських воєн до незалежності: посібник. Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2016. 496 с.
URI:<https://nemaloknig.net/book-364666.html>

Додаткова :

1. Верменич Я.В. Донбас у контексті теорій порубіжжя: соціогуманітарний аналіз. Український історичний журнал. 2015. №1. С.108-135.
URI:http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID
2. Інакодумство на Сумщині: Збірник документів та матеріалів (1955-1990 роки). Том 1. Суми: Мрія, 2012. 299 с.
URI:[https://www.google.com/search?client=firefox-b-d&q=Інакодумство+на+Сумщині%3A+Збірник+документів+та+матеріалів+\(1955-1990+роки\).+Том+1.+Суми%3A+Мрія%2C+2012.+](https://www.google.com/search?client=firefox-b-d&q=Інакодумство+на+Сумщині%3A+Збірник+документів+та+матеріалів+(1955-1990+роки).+Том+1.+Суми%3A+Мрія%2C+2012.+)
3. Касьянов Г. В. Національні історії та сучасна історіографія: виклики й небезпеки при написанні нової історії України. Український історичний журнал. 2012. №6. С. 4-25.
URI:<http://history.org.ua/JournALL/journal/2012/6/2.pdf>
4. Крисаченко В. Витоки і розвиток української політичної нації. Українознавство. 2011. №2. С.200-208. URI: http://lib.ndu.edu.ua/cgi-bin/irbis64r_12/cgiirbis_64.exe?LNG=&C21COM=S&I21DBN=IBIS&P21DBN=IBIS&S21FMT

5. Кульчицький С. Міф про «царський подарунок «Микити Хрущова. Історія України. 2014. №19. С. 5-9. URI:http://irbis.cuspu.edu.ua/cgi-bin/irbis64r_11/cgiirbis_64.exe?LNG=&C21COM=S&I21DBN=BD3&P21DBN=B D3&S21
6. Смолій В., Якубова Л. Історичний контекст формування проекту русский мир та практика його реалізації в Криму й на Донбасі (Аналітична записка) / НАН України. Інститут історії України. К.: Інститут історії України. 2018. 144 с. URI:<file:///D:/Documents/Downloads/0013907-1.pdf>

Інформаційні та навчальні ресурси в Інтернеті:

1. Історія України. Частина перша.
URI: <http://www.youtube.com/watch?v=TFdPOErzV60>
2. Історія України. Частина друга.
URI: <http://www.youtube.com/watch?v=oOFE2h8uPqE&feature=fvwre>

Мета лекції: у процесі вивчення лекції необхідно засвоїти:

- коли і як завершилося формування території сучасної України;
- особливості відбудови економіки в післявоєнний період;
- політику радянської влади в Західній Україні, рух Опору проти неї західних Українців;
- проблеми розвитку народного господарства в середині 50-х на поч.90-х рр.;
- причини зародження та етапи дисидентського руху;
- процеси перебудови в радянському суспільстві;
- причини розпаду СРСР.

Ключові терміни та поняття

Дестабілізація
Операція «Вісла»
Хрущовська «відлига»
Жданівщина
Консерватизм
Космополітизм
Лібералізація
Дисидентський рух
Шестидесятники
Мілітаризація економіки
«холодна війна»
Гласність
Чорнобильська катастрофа
Акт проголошення незалежності країни
Референдум
Інтеграція

Термінологічний словник

«Відлига» - вперше застосований письменником І. Еренбургом термін щодо періоду керівництва М. Хрущова, що позначає часткову деєсталінізацію і лібералізацію політичного і суспільного життя в СРСР і Україні.

Греко – католицька церква – релігійна конфесія, що утворилася внаслідок об'єднання православної та римо – католицької церков 1596 р (Берестейська унія).

«Ждановщина» - ідеологічна кампанія з критики та звинувачень в «буржуазному націоналізмі» представників української інтелігенції в другій половині 40 – х років з ініціативи секретаря ЦК КПРС А. Жданова.

Космополітизм – теорія та практика, в основі якої лежить теза про необхідність заміни національного громадянства світовим, заперечення права націй на самостійне існування, відмова від культури, традицій, в ім'я абстрактного розуміння «єдності людського роду».

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

1. Період посилення сталінського тоталітарного режиму (1945-1953 рр.)

Територіальні зміни в Україні після Другої світової війни. Возз'єднання українських земель.

У червні 1945 р. Закарпатська обл. воз'єдналася з Україною у складі Радянського Союзу.

Уперше майже всі етнічні українські території об'єдналися в одній державі. Поза межами України залишилися певні території (Холмщина, Лемківщина), які Сталін у 1944 р. віддав Польщі. Упродовж 1944 р-1946 рр. здійснювався обмін населенням: із України в Польщу переселились майже 1 млн. чоловік, переважно поляків, із Польщі в Україну – 520 тис. українців.

Операція «Вісла».

У квітні-травні 1947 р. польський уряд здійснив **операцію «Вісла»** - насильницьке переселення (виселення) українців (140,6 тис. чол.) з українських етнічних земель, що опинилися на території Польщі. При цьому ставилась мета:

- асимілювати українців;
- ліквідувати діяльність УПА.

Операція «Вісла» - завершальний етап процесу переселення українського населення із території Закерзоння (Лемківщина, Осяння, Підляшшя, Холмщина). Початок цьому процесу було покладено у 1944 р.

І етап – «добровільне переселення» - (вересень 1944- серпень 1945 р.) Були створені спеціальні комісії з обох сторін, які проводили агітацію за переселення. В основному переселялись ті хто втратив майно, мало заможні, та ті, хто боявся розправ польських підпільних формувань. Тому в Україну до 1 березня 1945 р. в Україну із Закерзоння переселилися лише 81 тис. осіб.

ІІ етап – «насильницька депортація» (вересень 1945 - серпень 1946 р.)

Відповіддю на небажання переселятися був відкритий польський терор.

Збройні формування Армії Крайової грабували і палили українські села, вбивали їх жителів. За клопотанням уряду УРСР у справах евакуації «про надання військової допомоги в прискоренні масової депортації населення». Три польські дивізії примусово відселили українське населення з 50-километрової смуги на територію УРСР.

У разі відмови українців від переселення планувалось примусове відселення їх углиб Польщі, за ріку Сян. Процес відселення супроводжувався вбивствами, мародерством. Акція насильницької депортації, що розпочалася у вересні 1945 р., закінчилася у серпні 1946 р. Внаслідок цього в УРСР було переселено 482 тис. осіб – 96,8 % українського населення Закерзоння.

III етап – «операція «Вісла» (квітень - липень 1947 р.)

Формальним приводом для початку цієї репресивної акції стало вбивство заступника міністра оборони Польщі К. Сверчевського. Одразу було прийнято рішення польським керівництвом про виселення українців і членів змішаних українсько-польських сімей з українських етнічних та прилеглих земель. (Осяння, Лемківщина, Холмщина, Підляшшя) і поселення їх у так званих повернутих західних та північних районах з обов'язковим розпорошенням серед польського населення. Ці репресивні дії і мали основний зміст операції «Вісла». За польськими даними, депортовано було 140,5 тис. осіб, ув'язнено в концтаборі Явожно 3800 осіб, вбито понад 650 осіб.

Польський загін давав певний час на збори. При цьому відбувалась чистка. Якщо сім'я мала зв'язок з українськими націоналістами – арештовували. Також з прикордонних територій відселяли «змішані» сім'ї (Холмщина, Підляшшя) в західні і північні райони. Результатом цієї операції став арешт «неблагонадійних» українців і вояків ОУН УПА, руйнування зв'язку між місцевим населенням і ОУН-ми. Відбулось різке погіршення соціального, економічного, і правового становища українців. У Польщі відбулась цілковита асиміляція українців-переселенців (у глиб Польщі) у польському середовищі.

Передача Криму від РРФСР до УРСР

19 лютого 1954 р. Верховна Рада СРСР на ознаменування 300 - річчя приєднання України до Росії прийняла рішення про включення Кримського півострова до складу УРСР. *(Бойко – рішенням Президії Верховної Ради СРСР, мотивуючи своє рішення спільністю економіки, тісними господарськими зв'язками, прийняла указ «Про передачу Кримської області із складу РРФСР до складу УРСР». Етнічний склад – на 1959 р. українці становили 22,3 %, а росіяни - на 71,4 % мешканців Кримської області). (За Гречанко В.А.: - «При цьому були допущені деякі порушення процедурних норм: рішення приймали одноособово Г.Ж.Маленков, М.С.Хрущов. Верховна Рада Росії не обговорювала цього питання, на Президії ВР СРСР при обговоренні не було кворуму. В травні 1992 р. Верховна Рада Росії визнала це рішення як таке, що не має юридичної сили, проте це суперечить Гельсінській угоді 1975 р., яка передбачає непорушність кордонів».*

Отже, у цей період остаточно визначились кордони республіки, які одержали юридичне визнання світовим співтовариством.

Україна на міжнародній арені.

25 квітня 1945 р. на конференції антигітлерівської коаліції в Сан-Франциско було прийнято рішення про утворення Організації Об'єднаних націй (ООН). 25 жовтня (День ООН) затверджений її статут. Україна стає повноправним членом ООН. Її членство, яке вивело Україну на міжнародну арену і сприяв її включенню у світову політику – доказ визнання вкладу в перемогу над фашизмом, а також бажання Сталіна мати більшу кількість голосів при вирішенні питань шляхом голосування. (В ООН прийняли Україну і Білорусь, які найбільш постраждали під час окупації). УРСР до 1950 р. стала також членом 20 міжнародних організацій і самостійно уклала 65 угод.

Особливості відбудови промисловості.

Країна, як тільки відчула себе переможцем, стала відбудовуватись, починаючи з 1944 р.

Відбудовували:

важку промисловість

легку промисловість

село залишалось сам на сам з своїми проблемами.

СРСР проводить Грошову реформу 1947 р.

Внаслідок голоду по 16 східних, а також Ізмаїльській і Чернівецькій областях республіки у 1946 р. померло 282 тис., а у 1947 р. — 528 тис. чол.

У результаті сільське господарство не досягло довоєнного рівня у своєму розвитку.

Особливості відбудови економіки.

В Україні відновлені за декілька років шахти Донбасу, Дніпрогес. І великі теплові електростанції, металургійні заводи. У 1948 р. металургійних заводів працювало більше, ніж до війни.

Важливим джерелом відбудови був героїчний ентузіазм народу. 90 % населення були охоплені різними видами соц. змагань.

У результаті напруженої праці економіка республіки була швидко відбудована. У 1950 р. промислове виробництво в Україні на 15% перевищувало рівень 1940 р. (важка промисловість). Проте легка промисловість досягла лише 80% довоєнного рівня, а виробництво зерна - 60%. Це означало, що життєвий рівень залишався низьким, хоча у 1947 р. була відмінена карткова система.

Розвиток у Західній Україні.

Продовжувалась політика «радянзації» України. Розвиток західних областей республіки в повоєнні роки відзначався певними особливостями. Йшла гостра політична боротьба: радянська влада намагалася ліквідувати націоналістичне підпілля в особі УПА (боротьба йшла до 1950 р.), греко-католицьку церкву (офіційно «возз'єднана» з православною у 1946 р.).

Основні напрямки перетворень:

- насадження тоталітарного режиму, монополізація влади комуністичною партією; (керівні партійні посади займали росіяни або вихідці із східної України, складалось враження, що територія знаходиться під іноземним пануванням;

- депортація місцевих жителів у східні регіони;
- здійснення насильницької колективізації.

Позитивне: індустріалізація краю . До 1951 р. промислове виробництво зросло на 230 % від рівня 1945 р.

- прогресивні кроки і галузі освіти: відкрито нові вузи (у 1950 р. у 24 вузах Західної України навчалось 33 тис. Студентів, викладання – російською мовою), запроваджена обов'язкова початкова освіта.

Тобто, Західна Україна, приєднана пізніше до радянської країни, пройшла в короткий термін **всі соціалістичні реформи.**

Рух опору. УПА

З 1947 р. по 50-і рр. були розпущені великі формування, існували невеликі локальні групи, боротьба продовжувалась нелегально. Посилилась підпільна діяльність. Щоб дискримінувати УПА НКВДисти переодягались у форми УПА. З 1946 по 1949 рр. На Західній Україні бандерівське підпілля провело 3190 збройних акцій, в результаті яких було вбито 3 тис. партійно-радянських працівників, прибічників радянської влади, загинуло 22 тис. військовослужбовців Радянської Армії. Для боротьби з націоналістичним підпіллям влада використовувала масові депортації: **до Сибіру виселили 203 тис. осіб.**

Релігійне питання

До 1944 р. церкву очолював митрополит Шептицький (пітримував кооперацію). Його правонаступником стає Йосип Сліпий, якому Шептицький сказав «Те, що буде далі зможеш витримати тільки ти». У грудні 1944 р. митрополит Сліпий відправляє делегацію, щоб знайти спільну мову з радянською владою.

У березні 1945 р. Сталін особисто схвалює інструкцію про ліквідацію ГКЦ. У квітні 1945 р. Сліпий і Єпископи ГКЦ заарештовані. У Львові скликається церковний собор, на якому скасовується Берестейська унія 1596 р. і «воз'єднати з Російською православною церквою (цей собор вважається незаконним, тому що очільники УГКЦ на ньому були відсутні).

У Києві проходив закритий судовий процес проти ГКЦ. З 1946 р і по 1963 р.р. Сліпий був в радянських таборах, звільнений в лютому 1963 р. Церква існувала підпільно. Папа Римський звертався про звільнення (звільнили лише за Хрущова, але поставлена умова: жити за межами Радянського Союзу).

Україна зазнала дуже великих втрат за роки окупації німецько-фашистськими загарбниками. Було спалено і зруйновано 714 міст і селищ, більше 26 тис. сіл, більше 16 тис. промислових підприємств. Загальна сума збитків складала майже 1,2 трлн крб. Тяжким наслідком війни стало різке скорочення чисельності людських ресурсів. Навіть у 1950 р. населення України становило лише 36,6 млн чол., тоді як у 1940 р. - 41,3 млн. Довоєнного рівня

вона досягла тільки у 1958 р. У 1945 р. на території республіки було вироблено лише 23% електроенергії, виплавлено 15% сталі від рівня 1940 р.

Після війни відбулися зміни в національному складі республіки. В Польщу переселився 1 млн поляків з Галичини та Волині. Натомість у радянську Україну іммігрувало близько 520 тис. українців з Польщі. Крім того, з України було депортовано 650 тис. гімнів, 200 тис кримських татар. Значно зменшилась кількість єврейського населення - з 2,7 млн до 800 тис. чол. Зросла кількість росіян: з 4 млн у 1939 р. до 7 млн у 1959 р. З Західної України за реальний чи вигаданий зв'язок з УПА було депортовано близько 500 тис. українців.

Ідеологічна реакція (Жданівщина)

В повоєнний час досить плідно працювали діячі культури України. Проте тоталітарний режим не давав змоги творити на повну силу. Тому для багатьох творів була характерна політична кон'юнктура, відхід від правди життя, удаваний пафос і т. ін. Значний негативний вплив на духовне життя республіки справила «жданівщина» (за ім'ям секретаря ЦК ВКП(б) А.С.Жданова, який «відповідав» за ідеологію та культуру). Насаджувались підозрілість і критиканство, продовжувався пошук «ворогів народу», усіляких «ухилів», націоналістів.

Комуністичний режим определяє два поняття, які були ворожими радянській владі:

- буржуазний націоналізм (термін, що використовувався до тих, хто виступав за розвиток національної культури, мови, збереження національних звичаїв);

- космополітизм – торія, що провокує байдуже втавлення до локальної культури. Розгорнулася критика української інтелігенції. Необгрунтованим нападкам були піддані роботи Інституту історії України, розпочалося цькування М.Рильського, В.Сосюри за його вірш «Любіть Україну!», в немілість впали Ю.Яновський та І.Сенченко. Розгул жданівщини свідчив, що готується новий тур репресій.

У 1948 р. в Україні розвернулася кампанія боротьби проти «низькопоклонства» перед Заходом і «космополітизму», що означало ігнорування досягнень Західних країн у всіх сферах і перебільшення власних успіхів, а також розгортання антисемітської кампанії. У сільськогосподарській науці розгрому піддали теорію «менделізму-морганізму», тобто генетику. Жертвами цієї кампанії, яку очолював президент Академії сільськогосподарських наук Т.Д. Лисенко, стали відомі вчені - генетики М.М. Гришко, У.М. Поляков, Л.М. Делоне та ін.

У 1946 р. Раднарком України було перетворено на Раду Міністрів, а наркомати - на міністерства. Це більш відповідало світовій практиці.

У 1943 - 1950 рр. були внесені зміни в державний герб і державний прапор УРСР. До герба, основною частиною якого були серп і молот, додали ще й п'ятикутну зірку. Прапор зберігав традиційно червоний колір, затверджений

центром як обов'язковий для всіх союзних республік. Національні особливості відображала лише голуба смуга внизу прапора розміром у третину полотнища.

2. Період хрущовської відлиги (1953-1964 рр.)

Смерть Сталіна в життя країна внесла істотні зміни, які називали давно. В історії період керівництва Хрущовим називається періодом «відлиги». Це певний відхід від жорсткої сталінської тоталітарної системи, спроби її реформувати в напрямку лібералізації, демократизації, гуманізації, десталінізації. (лібералізація – це послаблення державного контролю над усіма сферами суспільного життя.

Перші ознаки лібералізації:

- припинення репресій;
- часткова реабілітація;
- послаблення ідеологічного контролю;
- критика культу особи Сталіна.

14-25 лютого 1956 р. відбувся 20-й з'їзд КПРС, на якому прийнятий план 6-ї п'ятирічки. На закритому засіданні з доповіддю виступив Хрущов і в доповіді розкритикував сталінський режим. Вважається, що 20-й з'їзд КПРС розпочав процес десталінізації. (це процес очищення радянського суспільства від характерних ознак культу особи Сталіна, перегляд радянських цінностей і зміни в суспільній свідомості.

Особливості десталінізації в Україні:

- процес проходив повільніше, ніж в Росії;
- критика була стриманішою;
- процес десталінізації характеризувався непослідовністю.

Відбувалися наступні політичні реабілітації:

1-й етап 1953 рік Восени були ліквідовані військові трибунали МВС і особлива нарада МВС. На кінець 50-х рр. було переглянуто справи 5,5 млн. чол. з них реабілітовано 58%.

2-й етап 1954-1955 рр. створена комісія для розслідування злочинів Сталіна за часів «великої чистки» (1936-1937 рр.);

3-й етап з вересня 1955 р. розпочинаються реабілітації, які проводяться верховною колегією Верховного Суду СРСР (більшість реабілітовані померли).

4-й етап 1956-1959 (1960 – інші) – наймасовіший по реабілітаціях (створення комісій, які переглядали справи безпосередньо в таборах). На цьому етапі була реабілітована найбільша кількість людей.

Під реабілітацію не потрапили:

- діячі і воєводи ОУН УПА;
- кримські татари;
- звинувачені у націоналізмі;
- селяни, що були депортовані із Західної України або репресовані в роки колективізації і не переглядались справи 20-х, першої половини 30-х рр. (бо треба було говорити про голодомор).

За період відлиги активізується зовнішня політична діяльність України.

На початок 1955 р. Україна стала членом 29 міжнародних організацій ЮНЕСКО (комісія при ООН з питань культури, МАГАТЕ.

Економічні реформи періоду відлиги.

Хрущовська відлига – суперечливий період, бо характеризувався соціально-культурною **лібералізацією і волюнтаризмом** в економіці.

Мета економічних реформ Хрущова:

- вивести промисловість і сільське господарство з кризи;
- зацікавити людей у результатах своєї праці;
- повніше використовувати природні умови і трудові ресурси;
- послабити негативні наслідки командно-адміністративної системи;
- розширити права республік;
- скоротити розрив в економічному розвитку від західних країн.

Реформи Хрущова

- створено регіональні органи управління замість галузевих (раднаргоспи);
На території УРСР їх було утворено 11;

- ліквідація частини міністерств, скорочення бюрократичного апарату;
- розширено права місцевих органів влади;
- ліквідовані МТС (техніку продано колгоспам);
- скорочено робочий день і запроваджено 7 годинний робочий день, а для працюючих у вугільній і гірничорудній промисловості – 6 годинний;
- пенсійна реформа 1956 р. **підвищила середній розмір пенсій** за віком більше ніж у два рази, по інвалідності – у 1, 5 рази. Пенсії стали виплачувати і колгоспникам;

- **скасовувалась плата на навчання** в старших класах середніх шкіл, у середніх спеціальних вищих навчальних закладах;

- **житлове будівництво зводилося небаченими темпами.** За 1950-1960 рр. кількість збудованих квартир у містах збільшилась у 17 разів, а в сільській місцевості – у 14 разів;

- збільшилась зарплата (мінімальна на третину – з 27 до 45 крб.);
- зроблені деякі послаблення в податковій політиці (присадибні ділянки звільнялись від оподаткування);

- селяни отримують паспорти (паспортна система в Україні запроваджена з 1933 року);

- відмінена кримінальна відповідальність за самовільне залишення підприємств і установ і за прогул без поважних причин.

За Хрущова урізноманітнився асортимент промислових товарів, з'явилися будинки побуту, нові магазини, їдальні, кафе, кінотеатри.

Позитивні наслідки (результати реформ):

- покращились умови праці робітників;
- зросли доходи населення;
- підвищення самостійності колгоспів;
- збільшення закупівельних цін на зерно (у 7 разів, не мінялась ціна з 1928 р.), картоплі у 8 разів, продукцію тваринництва (у 5,5 рази).

Але економічні перетворення відзначались непослідовністю. Хрущову властиві перебільшення у висловлюваннях. Улюблені вислови: «Мы за 2-3 года решим эту проблему», «Догоним и перегоним Америку», «Построить коммунизм за 3 20 лет». Усе це дає можливість звинуватити Хрущова у волюнтаризмі.

Але при підвищенні зарплат – зріс дефіцит товарів термін – «з під поли»). Розмір зарплат в селі і місті – різнився у 10 разів. Селяни збільшували власні господарства.

Хрущов намагався вирішити проблему продовольства, за рахунок **екстенсивних факторів - освоєння цілих земель у Казахстані і Сибіру**. Це суттєво позначилося на ситуації в Україні, яка повинна була взяти на себе значну частину витрат. До 1956 р. звідси на цілину було перекинуто тисячі тракторів і 80 тис. досвідчених сільськогосподарських робітників,

Інший **експеримент** передбачав вирощування величезної кількості кукурудзи (побачив у США). Хрущов побачив у цьому головний важель, за допомогою якого можна вирішити продовольчу проблему, адже кукурудза дає і корм худобі (силос), і борошно, і олію. Проте її значення перебільшувалось і посіви насаджувались командним методом на шкоду іншим традиційним для України культурам, перш за все пшениці. Часто вказівки Хрущова перекручувались.

Хрущов відновив практику одноосібного керівництва (з 1958 р. обіймає посаду і Голови Ради Міністрів). У жовтні 1964 р. Хрущов був усунутий від влади. Посаду Генерального секретаря обіймає Л.Брежнєв.

Хоч хрущовські реформи не виправдали всіх сподівань, але **рівень життя людей все ж значно зріс, вражаючих успіхів було досягнуто у космосі (у 1957 р. - запущено перший штучний супутник Землі, а у 1961 р. - першу людину в космос)**. Лібералізація радянської системи дозволила сформуватись цілому поколінню «шістдесятників» (діячів культури, науки), які виступали за поглиблення реформ і подальшу демократизацію суспільства. З'явилася нова багатообіцяюча генерація діячів культури, яка відіграла важливу роль у суспільно-політичному житті республіки, особливо у 80-х-90-х рр.

3. Період «застою» і кризи радянського суспільства (1964-1985 рр.)

У цей період система **втратила** два важливих стимули розвитку економіки:

зі смертю Сталіна - страх перед репресіями;

з усуненням Хрущова – ентузіазм і романтичну віру.

При Брежнєві (*залежав від снодійного, не міг спати*) існувало гасло «Живи сам і не заважай жити іншим». Існувала велика розбіжність між ідеологією «кухонних розмов» і ідеологією партійних зборів. 70-й рік історії називають «**золотим роком**», **коли запити і наявність товарів повністю співпадали**. Продукти були дешевими, все необхідне було доступним (хліб з 14 на 16 коп.). Був пік радянської ідеології, (фільми, книги висвітлювали лише

позитивну дійсність). Існувала ілюзія абсолютного комфорту (зараз така ситуація в Кореї).

Оскільки Хрущов обіцяв побудувати комунізм до 1985 року, знайшли виправдання. Коли стала очевидною утопічність хрущовської програми побудови комунізму, було оголошено, що Радянський Союз вступив у новий – зрілий, або «розвинутий соціалізм».

Пізніше цей період стали називати **періодом «застою»**.

Характерні ознаки періоду застою:

- посилення адміністративно - командних важелів в економіці;
- звуження демократії, поступове її згортання;
- збереження авторитаризму в політиці і поява нового культу в управлінні державою;
- геронтократія (старіння влади);
- ігнорування принципів поділу влади;
- злиття функцій партійного і державного апарату;
- обмеження прав союзних республік, підміна справжнього народовладдя формальним;
- бюрократичне засилля зростання армій чиновників (Хрущов значно скорочував кількість чиновників);
- розрив між реальним станом речей і словами;
- фактичний перехід радянського керівництва на рейки неосталінізму.

Зміни в українському республіканському керівництві.

З 1963 р до 1972 р. (до нього Підгорний) очолює ЦК КПУ **Петро Шелест** (1908-1996, народився на Харківщині). Будучи справжнім, відданим комуністом прагне добитися економічного розвитку України, разом з тим сприяє розвитку української мови та культури (напише книгу «Україна наша радянська УНР»). Був усунутий з посади за звинуваченням у «м'якості» до українського націоналізму, переведений на не ключову посаду до Москви.

З 1972 р. по 1989 рр. УРСР очолює Володимир **Щербицький**, який у своїй політиці орієнтуватися суто на Москву і дбав про зростання ролі КПРС, як єдиної монопольної організації.

У жовтні 1977 р. була прийнята нова Конституція СРСР. У квітні 1978 р. прийнято Конституцію УРСР (і була копією загальносоюзної).

У другій половині 60-х років була здійснена спроба проведення реформ, суть яких – ввести елементи ринкової економіки в радянську економіку (Косигінські реформи 1966-1970 рр.)

В результаті цієї спроби 8-а п'ятирічка отримала назву «золота», тому що її економічні показники були найвищими за весь період існування радянської влади. Але було прийняте рішення про згортання реформ.

І з 1970 р. припиняється економічне зростання, продовжується криза. Промисловість розвивалась за застарілими технологіями, застаріле обладнання. Легка і харчова промисловість відставали. Очисні споруди – не діяли ефективно.

Характерні ознаки соціального життя («соціо» - люди)

- урбанізація – збільшення кількості міських жителів;
- зростання кількості робітничого класу;
- посилення тенденцій до старіння сільського населення;
- зростання кількості фахівців з вищою освітою;
- зменшення народжуваності, збільшення смертності (народжується лише по 1-2 дитині у сім'ї);
- уповільнення житлобудівництва;
- дефіцит товарів;
- низький рівень жінок в управлінських структурах (єдиний Міністр культури Фурцева);
- панування несправедливого характеру розподілу суспільних благ (спец.ідальні, медичні заклади закритого типу, тощо)

Суттєво посилюється опозиційний рух.

Вирізнялись течії дисидентського руху:

- національно-визвольна
- правозахисна;
- релігійна .

Ядром дисидентського руху були Л.Костенко, В.Симоненко, М.Вінграновський, критики І.Дзюба, І.Світличний, Є.Сверстюк, художниця А.Горська. згодом до них приєдналися В.Стус, брати Горині, генерал П.Григоренко та ін.

Важливо підкреслити, що більшість дисидентів не виступали проти радянської влади і прагнули мирних форм діяльності. **Українські дисиденти були реформістами, а не революціонерами.**

Форми і методи боротьби:

- організація масових заходів, присвячених визначним датам української історії і культури (до Шевченківських днів);
- написання листів- протестів, звернень на адресу міжнародних організацій;
- «самвидав»; (праці дисидентів « Інтернаціоналізм чи русифікація», Сверстюк «Собор у рештуванні», Гончар «Собор» - не вкладався у радянську ідеологію», Чорновіл «Правосуддя чи рецидив терору», «Лихо з розуму».
- демонстрація солідарності з представниками інших народів, що потерпали від тоталітарної системи (кримські татари);
- вивішування жовто-синіх прапорів, поширення листівок.

У листопаді 1976 р. створюється українська гельсінська спілка.

Своєю метою визначила:

- ознайомити людей з декларацією прав людини;
- сприяти виконанню в Україні гельсінських домовленостей;
- ознайомити світову спільноту з фактами порушення пра людини на території УРСР;
- добиватись участі окремої делегації України в міжнародних організаціях;
- добиватись акредитації в Україні представників закордонної преси.

3 лютого 1977 р. починаються арешти членів УГС (існували закриті клініки, куди дисидентів розміщували на примусове психіатричне лікування).

4. Україна у період перебудови (1985-1991 рр.)

Після смерті Л.Брежнєва у 1982 р. нове керівництво партії Ю.Андропов (1982-1984 рр.) та К.Черненко (1984-1985 рр.) виявило неспроможним відреагувати на наростаючі проблеми у розвитку країни.

У березні 1985 р. новим генеральним секретарем ЦК КПРС було обрано М.Горбачова. З його приходом до влади починається така званий період перебудови «перестройка».

Уперше прозвучала заява про потребу докорінних змін у економіці.

Спочатку «перестройка» розпочиналась як суто економічна реформа. Але реформи пішли вглиб – окрім економіки, розпочались зміни і в соціальному, політичному, духовному житті.

У планах:

- радикальна економічна реформа;
- демократизація суспільства; гласність, побудова «гуманного суспільства».

В Україні до 1989 р. керував В.Щербицький. *(До нього Шелест).*

Чорнобильська катастрофа (26 квітня 1986 р.) продемонструвала брехливість горбачовської гласності. Ця катастрофа стала поштовхом для пробудження суспільства. В.Щербицький керував Україною понад 17 років (з 36-и річного віку керував Дніпропетровщиною).

Був готовий виконувати любую директиву «спущену» з Москви, жертвуючи інтересами України і українців (першотравнева демонстрація, на 5-й день).

Наприклад, Чорнобильська атомна станція була побудована всупереч запереченням ученим, бо не можна було будувати її у одному з найбільш населеному регіоні України, ще й на піщаному ґрунті. Завдячуючи вказівкам саме В.Щербицького була збудована і запущена в дію достроково, замовчувалась інформація про радіаційний фон у перші дні трагедії.

У червні 1990 р. у Радянському Союзі відбулися перші альтернативні вибори (раніше був лише один кандидат).

Досягнення незалежності не відбулося в один день. Цей процес тривав майже два роки.

Початком можна вважати вибори до Верховної Ради України у березні 1990 р. Із 450 місць майже 100 дістались демократичним депутатам, **народному Руху України**, де домінувала творча інтелігенція: Іван Драч, Левко Лук'яненко, В.Чорновіл (останній претендуватиме на пост президента України, гине в автокатастрофі). До Руху увійшли дисиденти, які зсередини розхитували радянську систему і разом з іншими чинниками (сукупністю економічних, соціальних, національних проблем, підштовхував до розпаду СРСР.

24 серпня 1991 р. на позачерговій сесії Верховної Ради України – Постанова та Акт проголошення незалежності України (проголосувало 346 депутатів).

1 грудня 1991 р. відбувся референдум і вибори президента України. 90,3 % громадян, які взяли участь у референдумі, підтвердили Акт проголошення незалежності України. Насамперед прийняті важливі Закони: «Закон про державний кордон України», Постанова Про військове формування України».

Першим президентом України обраний (на альтернативній основі при 6 кандидатах) Л.Кравчук (нар. на Рівненщині) – гнучкий, обережний політик, вмів добре балансувати між різними політичними силами у переломний момент. Колишній ідеолог КПУ Л.М.Кравчук, за якого віддали свої голоси 61,6 % виборців, що прийшли на виборчі дільниці.

8 грудня 1991 р. у Мінську Л.Кравчук, Б.Єльцин, С.Шушкевич підписали угоду про створення Співдружності Незалежних Держав (СНД), до якої загалом увійшло 11 республік колишнього СРСР. (Причому Україна – на правах асоційованого члена, вона не визнала всіх пунктів угоди).

Особливе місце у державній атрибутиці посідають гімн, герб та прапор.

(важливий фактор єдності – єдина державна мова. Повчальний приклад – країни Прибалтики. Хто не знає державної мови – той порушує закон, значить – злочинець).

Гімн України – пісня на слова Павла Чубинського, музику Михайла Вербицького.

Духовний гімн України «Боже єдиний великий, нам Україну храни».

Герб «Тризуб» князя Володимира був прийнятий з великими потугами, під загрозою розпуску Верховної Ради.

Історія Тризуба сягає в сиву давнину.. Нині існує понад 40 гіпотез (графічних, філософських) щодо походження.

Форма тризуба зафіксована на кам'яній застібці періоду трипільської культури (4-3 тис. до н.е.), знайдений біля Дніпровського острова Шанця.

У 5 ст. до н.е. цей символ карбували на монетах правителі Боспорського царства. Розкопки на Полтавщині і Київщині підтверджують його існування. (як символ влади) ще до приходу Рюриковичів.

Перша літописна згадка про тризуб як княжий знак Русі датована 10 ст. (прапори Святослава вже були увінчані тризубом).

Княжий знак Рюриковичів у вигляді літери Ш – на печатках, монетах, цеглі для храмів.

Спочатку використовувався не як герб, а як родовий знак князів. У X-XIII ст. – поширюється на велику територію. Використовувався і в побуті – орнаментах, писанках. Після занепаду Русі втрачає роль державного символу. Продовжує використовуватись лише у дворянських гербах, геральдиці міст.

Нове життя тризуб отримав у 1918 році після проголошення УНР.

За деякими версіями – це символ пов'язаний з якорем, нормандським шоломом і ін. За іншими – тризуб це літера Ш, яка означає цифру 3, тобто триєдність світів.

5. Особливості розвитку української культури у 1945-1991 рр.

Пік «відлиги» для України припав на кінець 50-х - початок 60-х років. Після звільнення М.Хрущова в жовтні 1964 р. «відлига» остаточно припинилась. На зміну відлизі прийшла реакція.

Наприкінці 1965 р. у Києві, Львові, Івано-Франківську, Луцьку, Тернополі заарештовано декілька активних представників української творчої молоді, з-поміж яких були літературний критик М.Горинь, художник О. Заливаха, літературознавець М. Косів та ін. «Відлига» закінчилася остаточно в 1972р., коли було знято з поста першого секретаря ЦК КПУ П. Шелеста, який підтримував деякі починання в галузі відродження української культури. (написав книгу «Україна наша радянська» УНР, за це його зняли з керівництва Україною, перевели на не ключову посаду. Призначений Щербицький. Почалась тотальна русифікація.

Це особливо виразно видно на результатах книговидавничої справи. За керівництва Хрущова і Шелеста книжки українською мовою складали найбільший відсоток від усіх книг, опублікованих в Україні, порівняно з іншими роками повоєнної історії. В 1957 р, вони становили 53 відсотки, у 1958 р. - 60, але вже у 1965 р. цей показник опустився фактично до рівня 1940 р. - 41 відсоток, а потім лише неухильно зменшувався.

В серпні-вересні 1965 р. у декількох містах України були заарештовані близько трьох десятків чоловік з кола шістдесятників, майже всі - представники творчої та наукової інтелігенції. Це викликало опір з боку відомих у республіці людей. Із запитом про долю заарештованих до першого секретаря ЦК Компартії України звернулися авіаконструктор Олег Антонов, письменники Іван Драч, Ліна Костенко, Андрій Малишко, Михайло Стельмах, композитори Георгій і Платон Майбороди, кінорежисер Сергій Параджанов.

Освіта. Ще за правління М.Хрущова хвиля «відлиги» почала спадати. Так, уже в 1958 р. було прийнято постанову ЦК КПРС «Про зміцнення зв'язку школи із життям», яка відкрила найширші можливості для посилення русифікації. В 1959 р. Верховна Рада УРСР прийняла новий шкільний закон, який надавав право батькам вибирати своїм дітям мову навчання. Було зрозуміло, що батьки з метою полегшення дітям майбутньої кар'єри обиратимуть в школах великих міст російську мову навчання. Це призвело до того, що в 60-х роках в обласних центрах і Києві українські школи становили 28 відсотків, а російські - 72 відсотки.

В цілому по Україні кількість шкіл з російською мовою викладання збільшилася з 4192 в 1959-1960 рр. до 4703 в 1965-1966 рр. Кількість українських шкіл за цей період скоротилася з 25308 до 23574. Причому переважна більшість українських шкіл були невеликими. В середньому на одну українську школу припадало 190 учнів, а на кожну російську - 524. Але все-таки в українських школах продовжувала навчатися основна частина учнівського контингенту. Значно зменшилася питома вага україномовних газет. В 1963 р. із загальної кількості газет в Україні (2366) українською мовою виходило лише 765.

З 1966 р. відповідно до рішень XXI її з'їзду КПРС почала впроваджуватись загальнообов'язкова десятирічна освіта. Перехід до неї був, в основному,

здійснений до 1976 р. У початковій школі замість чотирирічного навчання було введено трирічне, оскільки відповідна підготовка дітей до школи здійснювалась у мережі дошкільних дитячих закладів. Неухильно розширювалась мережа вузів. У 1964 р. були засновані Донецький університет, у 1972 р. - Сімферопольський, у 1985 р. - Запорізький, а згодом - Прикарпатський та Волинський. У 1960 р. в Житомирі відкрився загальнотехнічний факультет Київського політехнічного інституту. В 1975 р. його було реорганізовано в філіал цього ж інституту, а в 1994 р. філіал став самостійним вузом - Житомирським інженерно-технологічним інститутом.

Основним науковим центром України продовжувала залишатись республіканська Академія наук. В 1985 р. в ній нараховувалося 15,3 тисячі науковців. Деякі дослідження, відкриття та розробки вчених не мали аналогів у світі. Це, перш за все, стосується математичної науки. Головною організацією в СРСР із створення автоматизованих систем проектування електронно-обчислювальних машин став Інститут кібернетики. Впродовж двох десятиріч його очолював академік В.Глушков, а потім - академік В.Михалевич.

Вченими-суспільствознавцями в 60-80-х рр. було видано ряд фундаментальних праць з історії України, держави і права, археології, філософії, літератури і мистецтва, серед них такі багатотомні публікації, як «Історія Української РСР», «Історія міст і сіл Української РСР», «Археологія Української РСР», «Історія українського мистецтва», «Історія української літератури», «Словник української мови», «Українсько-російський словник». Були випущені також Українська Радянська Енциклопедія, Радянська енциклопедія історії України. Неодмінною складовою частиною цих праць, як і праць всього спектра суспільних наук, був так званий «класовий підхід» та критика буржуазно-націоналістичних концепцій.

Демократизація літературно художньої творчості. «Шістдесятництво». Головним наслідком «відлиги» стало формування генерації молодих українських письменників, поетів, публіцистів, критиків, художників. Вони увійшли в історію як «шістдесятники».

Оскільки нове покоління української творчої інтелігенції голосно заявило про себе саме в 60-і роки, то ця мистецька генерація й отримала назву «шістдесятники». Найбільш шістдесятництво проявилось в літературі, серед них – Іван Драч, Василь Симоненко, Ліна Костенко, але не менш талановиті митці представляли живопис (А. Горська, І. Марчук, В. Зарецький), кіномистецтво (С. Параджанов, Ю.Ілленко, Л.Осика, І. Миколайчик), музику (Л.Дичко, М. Скорик, В.Івасюк).

Молоде покоління прагло до оновлення не лише мистецького, а й усього суспільного життя. Але влада, вбачаючи в шістдесятниках зародки опозиційності, відповіла на творчий порив молоді двома хвилями арештів – у 1965 і 1972 рр. Через це в середовищі шістдесятників відбувся розкол.

Перші сформували офіційне шістдесятництво (І. Драч, Б.Олійник, Д. Павличко та ін.) Вони мали змогу активно друкуватись, але натомість змушені були йти на певний із владою. Інші такі як В. Стус, І.Калинець, І. Світличний,

Є.Сверстюк – сформували дисидентський рух. (Дисидент – політичний інакодумець, в пер. «не згодний», дисидент – це людина, чиї політичні погляди суттєво відрізняються від офіційної політики). Не бажаючи пристосовуватися до влади, дисиденти зазнали з її боку масових арештів і ув'язнень.

Треті ж пішли у «внутрішню» еміграцію – довгі роки ніде не друкувались, а писали «в шухляду» (Л.Костенко, В. Шевчук).

В основі світоглядних засад даного періоду лежить визнання свободи в усіх її проявах: свобода совісті, свобода мислення, свобода нації. Дисиденти прагнули відновити втрачену національну традицію, боролися усіма доступними засобами проти тоталітарної системи, чинили їй інтелектуальний опір.

Наприкінці 50-х - на початку 60-х років розквітає талант одного з найяскравіших українських поетів, «лицаря українського відродження» Василя Симоненка. Уродженець Полтавщини, В.Симоненко почав писати вірші, ще навчаючись на факультеті журналістики Київського університету. У 1962 р. побачила світ перша творча ластівка - його поетична збірка віршів «Тиша і грім». Згодом вийшла друком збірка «Земне тяжіння». У 1965 і 1973 рр. у Мюнхені опубліковані інші твори автора. Однак побачити їх Василю Симоненку так і не судилося. У 1963 році він помер.

Стрімко, буквально блискавкою увірвалася в українську поезію одна з найбільш обдарованих представниць «шістдесятництва» Ліна Костенко. З відзнакою закінчивши Літературний інститут ім. Горького в Москві, поетеса випускає дві одразу ж помічені критикою збірки поезій - «Проміння землі» та «Мандрівне серце». Ліна Костенко звертається до вічних проблем духовності українського народу, історичного минулого держави. Вірші поетеси вирізняла неординарність, просторовість роздумів, критичні оцінки багатьох подій. Справжнім шедевром став надрукований у 1980 р. віршований роман Ліни Костенко «Маруся Чурай». Він здобув одностайну прихильність у читачів і відзначений найвищою нагородою України - Шевченківською премією.

Трагічною була доля одного з найталановитіших поетів 60-70-х рр. Василя Стуса. Під час прем'єрного показу фільму С.Параджанова «Тіні забутих предків» у київському кінотеатрі «Україна» Ю.Бадзьо, І.Дзюба, В.Стус і В.Чорновіл повідомили аудиторію, то в Україні розпочалися політичні репресії. Ця подія сталася 4 вересня 1965 р. і була першим громадянським політичним протестом у Радянському Союзі після сталінської доби.

У 1979 р. він повернувся до Києва після ув'язнення в Мордовії та колимського заслання і відразу знову був засуджений на 15 років. У спецтаборі для політв'язнів на Уралі він і помер у 1985 р. Зараз поета посмертно реабілітовано, його прах перенесений на батьківщину, йому присуджено Державну премію Української РСР ім. Т. Шевченка (1990 р.).

Наприкінці 1965 р. молодий літературний критик І.Дзюба виступив з об'ємною статтею під назвою «Інтернаціоналізм чи русифікація?», у якій було піддано нищівній критиці національну політику влади, спрямовану на русифікацію України. Автор доводив, що русифікація - продовження політики російського шовінізму і колоніалізму. «Колоніалізм, - писав він, - може

виступати не лише у формі відкритої дискримінації, а й у формі «братства», що дуже характерно для російського колоніалізму».

З 1969 р. влада посилила ідеологічний тиск на інтелігенцію. Письменників, митців, вчених картали в пресі і на зборах творчих спілок за «аполітичність», «ідейну незрілість», «формалізм», «націоналізм», «відхід від партійної лінії», «ідеалізацію минулого», «смакування національної самобутності». По суті, це була друга «ждановщина». Проти інакодумців знову почалися політичні репресії, які досягли апогею в 1972 р.. Процес реабілітації багатьох незаконно засуджених людей, повернення їх чесного імені було припинено.

Починаючи з 1977 р., об'єктом, переслідувань і репресій стали члени Української Гельсінської Спілки (УГС), що утворилася в Україні у листопаді 1976 р. Серед них - відомий письменник, автор популярних романів «Вітер в обличчя» і «Остання шабля» Микола Руденко і письменник-фантаст Олесь Бердник. Чотири члени групи - Василь Стус, Олекса Тихий, Юрій Литвин та Валерій Марченко - загинули в таборах.

Основні тенденції розвитку українського мистецтва. Усередині 50-х років в українське кіно прийшло нове покоління молодих кінематографістів, збільшився випуск картин, збагатилася їх тематика. Знаходить подальший розвиток біографічний жанр - фільми «Іван Франко» (реж. Т. Левчук), «Григорій Сковорода» (реж. І. Кавалерідзе), проблеми сучасності знайшли втілення у фільмах «Доля Марини» (реж. В. Івченко і І. Шмарук), «Весна на Зарічній вулиці» (реж. Ф. Миронер і М. Хуциєв), «Два Федори» (реж. М. Хуциєв) та ін. У картинах 60-х років спостерігається звернення до внутрішнього світу героя. Одне із центральних місць посідає тема перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні. Увагу кінематографістів знову привертають твори української класики («Лісова пісня», реж. В. Івченко; «Вечір на передодні Івана Купала», реж. Ю. Іллєнко; «Кам'яний хрест», реж. Л. Осика), зростає зацікавленість жанром комедії («За двома зайцями», реж. В. Іванов, «Катя-Катюша», реж. Г. Липшиць), створюються фільми для дітей і юнацтва.

Виникло **«українське поетичне кіно»** - унікальне культурне явище, яке привернуло у вагу творчістю С. Параджанова, Ю. Іллєнка, Л. Осика, І. Миколайчука, допомогло українській інтелігенції об'єднувати творчі зусилля. Але, з іншого боку, політичне керівництво, налякане зростанням політичної активності, посилювало боротьбу з інакодумством, «націоналізмом», під яким фактично розумілося прагнення до національної справедливості та реальної рівності, або й просто всякий інтерес до національних проблем, власної історії, мови. І ось на початку 60-х рр. Хрущов таврує авангардові течії в мистецтві «правильно» відбивати дійсність. В Ленінграді та Москві почалися перші політичні процеси над письменниками - підтиском центральних органів українське керівництво також вдалося до репресивних акцій. На зламі 60-70-х рр. в умовах застою, який починає визначати характер суспільного життя, утверджувалось зневажливе, нігілістичне ставлення до мови, історії, літератури, мистецтва, що виявилось, зокрема, у звуженні сфери функціонування рідної мови, у забороні деяких художніх творів, пов'язаних зі сторінками боротьби за національну гідність, переслідуванні діячів культури. Ця гірка

чаша не обминула видатного сучасного скульптора, живописця, етнографа, заслуженого діяча мистецтв УРСР, лауреата Державної премії УРСР ім. Т. Шевченка І. Гончара, художників А. Горську, Л. Семикіну, О. Заливаху, Г. Севрук. По-варварськи було знищено шестиметровий вітраж роботи А. Горської, Л. Семикіної, О. Залихахи у Київському університеті. А. Горська загинула за невідомих обставин. У доробку художниці-кераміста Г. Севрук були твори, що належали до «Козацького циклу», але в період застою ця тема виявилася забороненою і талановитого митця виключили зі Спілки художників України, її творчість цілком ігнорувалась.

Роки «застою» стали часом командно-директивного втручання у творчий процес, долі художників. Політизація мистецтва, надмірна ідеологізація оцінок були вкорінені в трагічних 30 - х рр. і призводили до схожих наслідків. Після 1972 р. багато представників української культури опинилися за ґратами або в еміграції.

Роки «застою» характеризувалися наростанням негативних тенденцій та явищу суспільно-культурному розвитку республіки, офіційно впроваджуваний курс на «злиття націй» фактично перетворився на русифікацію освіти, преси, книговидавничої справи, театру. Монополізація матеріальних та організаційних умов художньо-творчої діяльності керівництвом творчих спілок не давала можливості знайти місце в художньому житті яскравим представникам творчої молоді. Підвищення ролі споживацької «еліти» в користуванні культурними цінностями призводило до появи творів, які догоджали цим неவிбагливим смакам. Некомпетентність керівництва сферою культури виявлялася в забороні виставок, театральних постанов, ігноруванні народних культурних ініціатив. Так, зокрема, з «ідейних міркувань» було знищено шевченківський вітраж у Київському університеті, заборонені збори біля пам'ятника Т. Шевченкові в Києві на роковини поета тощо. Наслідком нерозумної культурної політики став занепад багатьох плідних традицій народної культури, заохочення псевдонародного етнографізму й «шароварщини», формалізація й дегуманізація культурно-освітньої роботи. Намагання пожвавити культурне життя через прийняття численних постанов, проведення фестивалів самодіяльної творчості були мало результативними, бо в культурному розвитку було приглушено можливості проявлення ініціативи «знизу».

Як результат занедбання національної культури, неувага до її потреб розвивалася «масова культура» комерційного забарвлення або офіційна псевдокультура, до зразків яких можна віднести комплекс Музею історії Вітчизняної війни в Києві (1982 р.) або монумент на честь проголошення радянської влади в Харкові (1975 р.). Занепадав рівень освіти й професійної підготовки, розвивалися безвідповідальність виконавців і некомпетентність керівників. Тому Чорнобильська катастрофа 1986 р. була не просто трагічною з наслідками виробничою аварією, а й символом духовної катастрофи, яка зависла над українським народом та його культурою, свідомством нагальності, невідкладності докорінних суспільно-економічних і культурних змін в УРСР.

Вагомим був внесок у розвиток образотворчого мистецтва художників В. Касіяна, М. Глушенко, М. Дерегуса, В. Бородай, Т. Яблонської та ін. У республіці

кадри художників готували Київський художній інститут. Львівський інститут прикладного і декоративного мистецтва, Харківський художньо-промисловий інститут, Український поліграфічний інститут (Львів), ряд середніх спеціальних навчальних закладів.

Неперевершена творчість Івана Гончара, видатного українського скульптора, живописця, етнографа, заслуженого діяча мистецтв УРСР, лауреата Державної премії УРСР ім. Т.Шевченка. Він автор пам'ятників М.Горькому в Ялті, Т.Шевченку в Яготині, народній художниці Катерині Білокур у селі Богданівні на Київщині. Так і не було відкрито за життя цього талановитого скульптора музей його творчості, хоча І.Гончарем було зібрано колосальний етнографічний матеріал - унікальну в історії людства приватну колекцію рідкісних фотографій, видань, народного вбрання, рушників, килимів, писанок, творів живопису, козацьких, обладунків, ікон.

Широку популярність серед знавців і любителів музики здобули твори Г. Майбороди і П. Майбороди, А. Кос-Анатольського, А. Штогаренка, Ф. Шамо, О. Білаша та ін. Високого рівня досягла українська виконавська культура. Широкого визнання набули співаки Б. Гмиря, Д. Гнатюк, М. Кондратюк, Є. Мірошніченко, Д. Петриненко, А. Солов'яненко та ін. Творчі досягнення українських митців ставали відомими далеко за межами СРСР.

Людиною великого таланту був композитор Володимир Івасюк, зоря таланту якого зійшла на співучій Буковині. Його життя обірвалося у 1979 р. у віці тридцяти років. До своїх пісень він сам писав слова і музику. Серед них - «Я піду в далекі гори» (1968), «Водограй» (1969), «Червона рута» (1969). Остання дала назву фестивалю української пісні та музики, який з 1989 р. регулярно проводиться в різних містах України. «Червона рута» - єдиний в Україні фестиваль української пісні, тобто обов'язковою умовою участі в ньому є виконання пісень лише українською мовою.

Плідно працювали українські скульптори, особливо монументалісти. До справжніх творів монументального мистецтва цього часу відносяться пам'ятники Л.Українці у Києві і Т.Шевченку в Москві.

Особлива роль у часи «застою» належала **театральному мистецтву**. Одним із провідних театрів республіки був Київський державний академічний театр опери і балету Української РСР ім. Т. Шевченка. Його репертуар збагатився оперою «Ярослав Мудрий» Г.Майбороди, балетами «Легенда про любов» А. Мелікова та «Світанкова поема» В.Косенка. Важливе значення мали Київський драматичний театр ім. І. Франка, російський драматичний театр ім. Лесі Українки, Харківський український драматичний театр ім. Т. Шевченка і російський ім. О. Пушкіна, Львівський драматичний театр ім. М.Заньковецької. Лабораторією творчого пошуку наприкінці епохи «застою» став Київський молодіжний театр, коли його очолював яскравий режисер Лесь Танюк.

Незважаючи на важкі умови боротьби за свої права, українська культура продовжує розвиватися. У 80-хрр. повернулися до творчості реабілітовані письменники. У процесі відродження української літератури І. Драч розкривав непростий зв'язок науково-технічного прогресу з духовними цінностями нації

(поема «Чорнобильська мадонна»), В. Голобородько філософськи осмислив сенс людського життя; Р. Іваничук, використовуючи історичну тематику, розкрив правду про минуле українського народу («Манускриптз вулиці Руської», «Вода з каменю»).

З середини 80-х рр. починають заповнюватися «білі плями» в царині українського мистецтва, повертаються імена і твори митців, несправедливо репресованих, забутих. Так, більше півтора десятиріччя замовчувалась творчість талановитого живописця І. Кулика, лише в 1990 р. він дістав змогу організувати в Черкасах ретроспективну виставку, представивши на ній широкі полотна й етюди, пейзажі, жанрові картини, портретний живопис, натюрморти. З-поміж них: «Лісоруби», «Святковий день у селі Космачі», «Т.Г. Шевченко в Корсуні», портрети К. Стеценка, І. Нечуя-Левицького, В. Стуса. Відомий нині своїми самобутніми творами художник С. Чуприна з Рівненщини, який за останні двадцять років створив найцікавіші картини «Перехід козаків через Степань», «Хрещення в Степані», «Берестецька битва 1651 р.»

Таким чином, розвиток української культури протягом тридцяти років характеризувався спробою національно-культурного піднесення в часи «відлиги», а пізніше, коли цей процес, який сьогодні називають «задушенням відродженням», перервався, відбувалося поступове накопичення й узагальнення наукових і мистецьких надбань, яке сприяло усвідомленню необхідності глибоких соціокультурних перетворень заради збереження українського народу та його культури.